

BÀN VỀ ĐẶC ĐIỂM VÀ CƠ SỞ XÃ HỘI CỦA HÀNH VI SAI LỆCH XÃ HỘI

TRƯƠNG VĂN VỸ*

Hành vi sai lệch xã hội là một khái niệm quan trọng của xã hội học. Khái niệm này thường được hiểu như là sự vi phạm hay là sự đi chệch khỏi những chuẩn mực văn hóa đã được xác định. Trong tác phẩm Tự tử, Emile Durkheim khẳng định tự tử luôn là một hành vi sai lệch xã hội nghiêm trọng và nguyên nhân của mọi loại tự tử đều xuất phát từ xã hội. Có thể thấy, sai lệch xã hội, cũng như mọi hành vi xã hội khác, đều có nguồn gốc từ xã hội, nói cách khác, hành vi sai lệch mang bản chất xã hội, đó là: lệch lạc chỉ tồn tại trong mối quan hệ với các chuẩn mực văn hóa. Một người có hành vi lệch lạc khi người khác xác định họ như vậy. Đồng thời, cả chuẩn mực và cách người ta xác định hành vi sai lệch đều đòi hỏi phải có quyền lực xã hội.

Từ khóa: sai lệch xã hội, đặc điểm của sai lệch xã hội, cơ sở xã hội của lệch lạc

Nhận bài ngày: 03/02/2022; đưa vào biên tập: 15/02/2022; phản biện: 19/4/2022; duyệt đăng: 10/5/2022

1. DẪN NHẬP

Hành vi sai lệch xã hội đã và đang giành được nhiều sự quan tâm của các chuyên gia và các nhà chuyên môn của nhiều lĩnh vực tri thức khác nhau. Cùng với đó, những sai lệch về hành vi cũng là vấn đề tồn tại trong cuộc sống riêng tư của rất nhiều

người. Tình trạng này gắn liền với sự phổ biến ngày càng rộng rãi của hành vi sai lệch trong cộng đồng xã hội. Thế giới hiện đại với cách mạng khoa học - kỹ thuật và công nghệ, là một không gian văn hóa đã phá bỏ mọi ranh giới, giáo điều và truyền thống. “Thế giới không biên giới”, “tự do không giới hạn”, “tự thể hiện tuyệt đối” và những khẩu hiệu tương tự ngày càng đi sâu vào nhận thức của con người. Trong sự suy yếu các mối quan hệ cộng đồng và những áp lực của cuộc sống

* Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Thành phố Hồ Chí Minh.

hiện đại, hành vi sai lệch trở thành cách thức phổ biến rộng rãi sự thích nghi tâm lý - xã hội của các cá nhân riêng biệt và các nhóm xã hội đối với các điều kiện xã hội thay đổi. Việt Nam đang trên đường phát triển mạnh mẽ trong mọi lĩnh vực của đời sống xã hội. Sự phát triển luôn kéo theo nhiều biến đổi to lớn, nảy sinh nhiều vấn đề xã hội. Điều đó đồng nghĩa với việc nhiều hành vi và những biểu hiện sai lệch cũng xuất hiện và biến đổi theo dòng chảy xã hội. Việc phân tích làm rõ các đặc điểm và cơ sở xã hội của hành vi sai lệch xã hội giúp nhận thức đầy đủ hơn về vấn đề này.

Hành vi lệch lạc (Deviant behavior) là khái niệm phản ánh bất kỳ hành vi hay hành động của cá nhân hay nhóm xã hội tỏ ra *không phù hợp* với sự mong đợi chung của toàn xã hội (dẫn theo Trương Văn Vỹ, 2013; 2015). Lệch lạc là hành vi, hành động *đi chệch khỏi* các điều quy định của pháp luật, đi chệch khỏi các giá trị, chuẩn mực và quy tắc, quy ước xã hội (dẫn theo Trương Văn Vỹ, 2013; 2015). Sai lệch xã hội là *sự vi phạm có nhận thức* các tiêu chuẩn hoặc kỳ vọng của một nhóm hay của xã hội (dẫn theo Trương Văn Vỹ, 2013; 2015).

Các định nghĩa trên đều chỉ ra một nội dung rất gần và giống nhau. Đó là, sai lệch xã hội hoặc là sự vi phạm, hoặc là đi chệch khỏi các chuẩn mực văn hóa. Trong bài viết này, chúng tôi muốn làm rõ hơn những đặc tính và bản chất của hành vi sai lệch xã hội từ góc nhìn xã hội học.

Từ nhiều nguồn tài liệu, đặc biệt là *Sai lệch xã hội trong xã hội học của Emile Durkheim (Qua nghiên cứu 2 tác phẩm “Tự tử” và “Phân công lao động xã hội”*, bài viết sẽ làm rõ hơn những đặc tính và bản chất của hành vi sai lệch xã hội từ góc nhìn xã hội học.

2. NHỮNG ĐẶC ĐIỂM CỦA HÀNH VI SAI LỆCH XÃ HỘI

Hành vi sai lệch xã hội có những đặc điểm cơ bản như sau:

Tồn tại trên một phạm vi, một địa bàn rộng lớn

Hành vi sai lệch xã hội tồn tại ở mọi quốc gia trên thế giới, có ở mọi ngóc ngách của đời sống xã hội. Hành vi này có ở mọi tầng lớp, mọi giai cấp – từ một người, nhóm nhỏ 2-3 người, đến cả một tập thể, một cộng đồng, một dân tộc, một đất nước, một khu vực... bởi con người tồn tại với biết bao hoạt động xã hội khác nhau, song lại có quan hệ với nhau.

Diễn ra ở mọi cấp độ, mức độ khác nhau

Hành vi sai lệch xã hội diễn ra ở mọi cấp độ, mọi mức độ khác nhau từ thấp đến cao, từ nhỏ đến lớn, từ đơn giản đến phức tạp, từ thô sơ đến tinh vi, từ nhẹ nhàng đến nặng nề... Theo Trương Văn Vỹ (2013: 48), sai lệch xã hội ở mức độ nhỏ bé – đó có thể là nói chuyện trong giờ học nên không theo dõi được bài học và không hiểu bài; xì xào trong cuộc họp làm mọi người mất tập trung, bỏ qua nhiều thông tin, thông báo quan trọng; nói to, gây ồn ào ngoài đường phố làm ảnh

hưởng đến trật tự và văn minh đô thị... Ở mức độ cao hơn, có thể là ăn nói bậy bạ, chửi thề nơi công cộng; ăn mặc hở hang, lố lằng, phản cảm nơi công cộng; nói dối, vô lễ, thất hứa... Mức độ cao nhất của sai lệch xã hội là những hành vi phạm tội như cướp của, đốt nhà, giết người... Thực tế cho thấy, chúng ta rất dễ dàng chỉ ra những sai lệch to lớn, song không dễ chỉ ra những sai lệch nhỏ bé (Trương Văn Vỹ, 2013: 48). Cũng như mỗi người có thể nhanh chóng nhận ra những lỗi lầm ở người khác, song chưa chắc thấy được lỗi lầm hiển nhiên của chính mình.

Vừa có tính nhất thời, vừa có tính bền vững

Có những sai lệch có tính tạm thời, nhất thời, song có những sai lệch lại mang tính ổn định, bền vững. Chúng có thể mang tính thuận nghịch, khả hồi, song cũng có thể không thể phục hồi, vẫn hồi hay đảo ngược. Ví dụ cho những sai lệch xã hội nhất thời người ta thường nói đến những phản ứng rất khác nhau của trẻ em mới lớn (Trương Văn Vỹ, 2013: 49). Những phản ứng này thể hiện đặc tính khủng hoảng của lứa tuổi giai đoạn vị thành niên và tạo ra những phức tạp đáng kể cho chính những đứa trẻ, cũng như những người xung quanh. Bên cạnh đó, những sai lệch xã hội lâu dài như là việc sử dụng rượu bia hay các chất kích thích khác trong nhiều năm liền, thường được gọi là nghiện ngập, và gây nhiều tổn hại cho sức khỏe (Trương Văn Vỹ, 2013: 49).

Có cả sai lệch mang tính tích cực

Nói đến sai lệch xã hội, người ta thường chỉ nghĩ đến những vấn đề có tính tiêu cực, xấu xa. Song, xét trong một bối cảnh xã hội với những tiêu chuẩn xã hội nhất định, lệch lạc xã hội có cả lệch lạc tích cực. Lệch lạc xã hội có tính tích cực là những hành vi, hành động, việc làm tạo điều kiện cho phát triển nhân cách và tiến hóa xã hội, ví dụ như sự “vượt trước” trong tư duy và hành động theo chiều hướng tích cực, sáng tạo... Trong một nhóm bạn, có thể có một cá nhân vượt trội hơn những người khác về các tiêu chuẩn của một nền văn hóa lý tưởng, người đó có vẻ hãnh tiến, ‘lên mặt đạo đức’ với những người khác (Trương Văn Vỹ, 2013: 49). Như vậy, ít nhiều người đó đã có biểu hiện của hành vi sai lệch xã hội, song những biểu hiện này trong chừng mực nhất định có tính tích cực bởi thể hiện được những ưu điểm nổi trội của cá nhân.

Hình thức đa dạng, phong phú

Hành vi sai lệch xã hội rất đa dạng, phong phú, nhiều hình thức, nhiều kiểu khác nhau, tùy thuộc từng nền văn hóa khác nhau. Bởi, hành vi lệch lạc của nền văn hóa này chưa chắc đã là hành vi lệch lạc ở một nền văn hóa khác. Ở Ấn Độ ăn bốc bằng tay, song ở nơi khác cách ăn như vậy lại không được chấp nhận; ở Việt Nam sử dụng đũa khi ăn, còn ở đa số các nước Châu Âu, khi ăn uống lại sử dụng dao, nĩa (Trương Văn Vỹ, 2013: 49). Chúng ta có thể dễ dàng tìm được nhiều ví dụ minh chứng cho sự phong

phú, đa dạng của hành vi sai lệch xã hội trong sự so sánh với rất nhiều khác biệt của các nền văn hóa ở các quốc gia, các dân tộc, các cộng đồng khác nhau trên thế giới.

Có tính mơ hồ, không rõ ràng

Một đặc điểm nữa của hành vi sai lệch xã hội là rất mơ hồ (ambiguity), không rõ ràng. Đây là một đặc tính rất đáng quan tâm của sai lệch xã hội, khi một hành vi sai lệch có biểu hiện nước đôi, không rõ ràng, vừa có thể đúng, vừa có thể sai. Đó là những hành vi mà có thể đúng đắn, được cho phép thực hiện ở nơi này, song lại thành sai trái, lệch lạc, không được phép ở một nơi khác. Ở nhiều quốc gia trên thế giới, di chuyển giao thông luôn ở bên tay trái, song ở nhiều nước khác lại quy định phải đi bên tay phải. Hay như mại dâm, hiện được coi là hoạt động bất hợp pháp và là hành vi sai lệch ở nhiều quốc gia, song ở một số quốc gia khác, hành vi và hoạt động này lại được chấp nhận bởi pháp luật (Trương Văn Vỹ, 2013: 50).

Thay đổi theo không gian và thời gian

Hành vi sai lệch xã hội luôn biến đổi theo lịch sử, thay đổi theo không gian và thời gian. Nói cách khác, việc xác định hành vi lệch lạc tùy thuộc vào địa điểm và thời điểm thực hiện hành vi đó. Một hành vi được phép ở chỗ này hoặc lúc này, song nó có thể trở thành hành vi lệch lạc ở chỗ khác, lúc khác. Theo Trương Văn Vỹ (2013: 50), có nhiều minh chứng cho đặc điểm này, như hút thuốc lá có thể được phép hút

ở chỗ này, nhưng không được phép hút ở chỗ khác. Và hút thuốc lá trước đây đã từng bị cấm ở một số quốc gia, nhưng bây giờ lại được phép hút trở lại. Áo dài tứ thân, một chuẩn mực trong ăn mặc của phụ nữ Việt Nam ngày xưa, ngày nay sẽ không phù hợp và không sử dụng phổ biến.

3. CƠ SỞ XÃ HỘI CỦA HÀNH VI SAI LỆCH XÃ HỘI

Trong tác phẩm *Tự tử* (1980), Emile Durkheim khẳng định rằng tự tử luôn là một hành vi sai lệch xã hội nghiêm trọng; và ông đã chứng minh một cách thuyết phục rằng, tự tử hoàn toàn không phải là vấn đề của cá nhân, mà đó chính là vấn đề của xã hội. Cuộc sống chỉ có một, và vô cùng đáng giá, không ai muốn hủy hoại cuộc sống của mình và giết chết chính mình. Phần lớn các vụ tự tử có nguyên nhân từ phía xã hội (Trương Văn Vỹ, 2013: 82). Nhắc lại nhận định này của E. Durkheim để khẳng định rằng, trong cuộc sống của con người, mọi hành vi hay hành động mà con người hoặc tuân thủ, hoặc chống lại hay thực hiện một cách sai trái, đều luôn có nguồn gốc nguyên nhân từ xã hội. Dưới đây, chúng ta sẽ xem xét những nền tảng xã hội, những cơ sở xã hội mà hành vi sai lệch xã hội xuất phát và hình thành từ đó, nói cách khác, đó cũng chính là bản chất thực sự của hành vi sai lệch xã hội.

- Sự lệch lạc tồn tại chỉ trong mối quan hệ với các chuẩn mực văn hóa

Các chuẩn mực văn hóa là nền tảng xã hội cơ bản nhất của hành vi sai lệch xã hội. Như chúng ta đã biết, một hành vi tự thân nó rất khó, thậm chí là không thể xác định, có sai lệch hay không. Một điều gọi là xấu khi nó có mối quan hệ với những tiêu chuẩn cụ thể của cái gọi là tốt. Tương tự như vậy, cái gọi là sai trái phải liên quan đến những tiêu chí khẳng định sự đúng đắn. Như vậy, chỉ có thể gọi đó là hành vi sai lệch khi nó nằm trong mối tương quan với những tiêu chí, tiêu chuẩn chuẩn mực của một nền văn hóa cụ thể. Nói cách khác, việc xác định hành vi sai lệch xã hội hoàn toàn tùy thuộc chuẩn mực văn hóa vốn rất khác nhau, thậm chí là khác nhau xa đến mức đối ngược trong thế giới đa sắc màu của xã hội con người.

Các tiêu chuẩn văn hóa vốn có nhiều khác biệt giữa những quốc gia, vùng miền, lại còn thường xuyên thay đổi theo thời gian và không gian, nên quan niệm về hành vi sai lệch xã hội cũng thường xuyên biến đổi theo lịch sử. Ở Việt Nam, trước đây, đặc biệt dưới thời phong kiến, chuẩn mực đối với người phụ nữ Việt Nam khá khắc nghiệt, họ phải là người làm công việc gia đình, nội trợ, chăm sóc chồng con. Điều đó đồng nghĩa người phụ nữ Việt Nam trước đây tìm kiếm công danh sự nghiệp bên ngoài gia đình sẽ được coi là lệch lạc (Trương Văn Vỹ, 2013: 52). Ngày nay phụ nữ ở nhà, quanh quẩn công việc gia đình có thể bị coi là người lười biếng, chậm tiến, lạc hậu; còn những người phụ nữ vươn ra ngoài

xã hội, hòa nhập và phát triển cùng xã hội, thì được coi là những người thức thời, tiến bộ, được xã hội xem trọng, khuyến khích và đánh giá cao.

Điều này càng khẳng định một lần nữa, không có hành động nào vốn là lệch lạc, chúng ta chỉ gọi một hành vi là lệch lạc xã hội, khi hành vi đó được xác định trong mối quan hệ với các chuẩn mực văn hóa.

- Người trở thành kẻ lệch lạc khi người khác xác định họ theo cách như vậy

Điều này thoát nghe có vẻ trừu tượng và khó hiểu, song không đến nỗi khó khăn để hiểu vấn đề như vậy. Việc vi phạm các chuẩn mực văn hóa, thậm chí là có những sai lệch xã hội nghiêm trọng như phạm tội, là điều hoàn toàn có thể xảy ra với tất cả mọi người, bất kỳ ai, không ai là ngoại lệ. Ai cũng có thể có hành vi hay hành động mà chính mình không bao giờ cho là sai lệch, không bao giờ nghĩ đó là hành vi sai trái, song rất có thể chúng lại trở thành sai trái, được cho là hành vi lệch lạc qua cái nhìn, sự đánh giá và kết tội của người khác (Trương Văn Vỹ, 2013: 52) và xã hội. Như vậy, những hành động tự chúng chưa đủ điều kiện để xác định chúng là sai lệch, hay thậm chí là phạm tội. Một người bị kết tội là có hành vi sai lệch hay thậm chí là cả phạm tội, trong đa số trường hợp, là do cách mà những người khác và xã hội nhìn nhận, đánh giá và phản ứng với những hành vi hoặc tình huống đó.

Do đó, ai trong chúng ta cũng đều có thể trở thành kẻ lệch lạc trong cách nhìn nhận, đánh giá và xác định của người khác và xã hội.

Cả tiêu chuẩn cũng như cách thức để xác định sự lệch lạc đều liên quan đến quyền lực xã hội

Ở đây, khái niệm quyền lực xã hội hay sức mạnh xã hội cần hiểu theo nghĩa rộng. Đó không chỉ là sức mạnh thể lực, địa vị, tiền bạc như thường hiểu, đó còn là tất cả những gì, cả vật chất lẫn tinh thần mà một người có, còn người khác không có.

Người mẹ la mắng con mình về sự lười biếng, trong khi người mẹ có sức mạnh xã hội của sự chăm chỉ. Một người có thể cho rằng người khác là thất hứa, cũng bởi đơn giản người này có sức mạnh xã hội luôn giữ đúng lời hứa. Nguyễn Trãi từng viết “lấy yếu thắng mạnh, lấy ít địch nhiều”, để chúng ta thấy cái ít hay cái yếu đều có thể trở thành sức mạnh xã hội trong những hoàn cảnh xã hội cụ thể.

Như vậy, mặc dù đều có những hành vi giống nhau, song trong trường hợp này và nhiều trường hợp tương tự khác, người không có sức mạnh hay quyền lực xã hội sẽ bị xem là lệch lạc và có thể phải chấp nhận hình phạt. Từ đó có thể thấy, các chuẩn mực văn hóa và cách thức áp dụng các tiêu chuẩn văn hóa luôn gắn liền và đòi hỏi phải có quyền lực xã hội hay sức mạnh xã hội.

4. MỘT SỐ THẢO LUẬN

Trên cơ sở trình bày những đặc điểm cơ bản của sai lệch xã hội và cơ sở xã hội của sai lệch xã hội, chúng tôi đưa ra một số nhận xét mang tính thảo luận về khả năng ứng dụng những kiến thức này vào nghiên cứu hành vi sai lệch xã hội ở Việt Nam hiện nay. Những nghiên cứu mới có thể góp phần khẳng định và làm phong phú thêm các quan điểm về sai lệch xã hội.

- Có cái nhìn tổng thể, toàn diện, đầy đủ về hành vi sai lệch xã hội, trên cơ sở đó có những nhận thức khoa học, khách quan, đúng đắn về hành vi sai lệch xã hội.

- Nhận rõ được những đặc điểm cơ bản của sai lệch xã hội, mà thoát đầu tưởng chừng đơn giản, song không dễ nhận ra, như những sai lệch nhỏ bé, đơn giản, những sai lệch có tính tích cực, những sai lệch mơ hồ, nước đôi,... để từ đó có những cách thức ứng xử, giải quyết vấn đề thích hợp trong xã hội.

- Mang ý nghĩa thực tế khi trên cơ sở những đặc điểm cơ bản đã nêu, giúp nhận diện những hành vi sai lệch trong xã hội cụ thể, với rất nhiều những đặc trưng riêng biệt trong xã hội hiện nay, từ đó có những cách thức ngăn ngừa, đấu tranh, phòng chống và giảm thiểu các nguy cơ từ các hành vi sai lệch tiêu cực đang tồn tại trong xã hội.

- Giúp nhận rõ được bản chất thực sự của các hành vi sai lệch xã hội là đều bắt nguồn hoặc có nguyên nhân từ xã

hội, từ đó có những cách thức quản lý, điều hành, kiểm soát xã hội, để giảm bớt các nguy cơ dẫn con người đến các hành vi sai lệch trong xã hội.

- Góp phần củng cố, khẳng định các cơ sở lý thuyết liên quan đến sai lệch

xã hội trong xã hội học, thấy được các mối liên hệ, liên quan với các khoa học xã hội nhân văn, các chuyên ngành, các lĩnh vực có chung sự quan tâm đến hành vi sai lệch xã hội này. □

TÀI LIỆU TRÍCH DẪN

1. Emile Durkheim. 1980. *Suicide (Tự tử)*. Translated by George Simpson. New York: Free Press.
2. Trương Văn Vỹ. 2013. *Sai lệch xã hội trong xã hội học của Emile Durkheim (Qua nghiên cứu 2 tác phẩm “Tự tử” và “Phân công lao động xã hội”)*. Luận án. Đại học Quốc gia Hà Nội.
3. Trương Văn Vỹ. 2015. *Sai lệch xã hội trong xã hội học của Emile Durkheim (Qua nghiên cứu 2 tác phẩm “Tự tử” và “Phân công lao động xã hội”)*. Hà Nội: Nxb. Đại học Quốc gia Hà Nội.